

Врахування у навчанні особливостей обдарованої дитини як чинник підвищення якості знань учнів // Проблеми підвищення якості освіти у контексті Євроінтеграційних процесів: досвід, інновації, перспективи / За ред. О.А. Дубасенюк: Зб. наук.-метод. праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2006. – 200 с. (авторські – С. 41-47).

Антонова О.Є.,

кандидат педагогічних наук, доцент

Врахування у навчанні особливостей обдарованої дитини як чинник підвищення якості знань учнів

Серед основних проблем, які постали сьогодні перед Україною і потребують нагального вирішення, чільне місце займає модернізація всіх ланок національної системи освіти, створення її сучасної інтегрованої моделі відповідно до нових вимог суспільства та забезпечення успішної інтеграції до європейського освітнього простору. Однією із провідних вимог Болонської декларації є підвищення якості знань випускників як середньої, так і вищої ланки освіти. Вищий заклад освіти має керуватися основними академічними цінностями, демонструвати їх якість, намагатися досягти гармонійного поєднання нововведень і традицій, академічної бездоганності та соціально-економічної обґрунтованості, послідовності навчального плану та свободи вибору для студентів. Якість освіти відіграє при цьому роль основоположної умови для довіри, відповідності, мобільності, сумісності та привабливості в Європейському просторі вищої освіти.

Вплив сучасних тенденцій на процес вищої професійної педагогічної підготовки проявляється, насамперед, у проблемі підвищення якості освіти майбутніх учителів та створенні умов для переходу на світові стандарти підготовки творчих педагогів, здатних до самостійного вирішення нових професійних завдань. Отже, сьогодні завдання освіти (як вищої, так і середньої) все більше спрямовуються не на оволодіння учнями все зростаючою сумою знань, а на розвиток їх здібностей і пізнавальних інтересів, підвищення їх активності в пізнавальній і практичній діяльності. Ефективність же такої навчальної роботи залежить, перш за все, від ступеня індивідуалізації пізнавальної діяльності, яка забезпечує відповідність вимог до кожного суб'єкта навчального процесу його можливостям. У цьому контексті все більшого значення набуває проблема навчання і виховання обдарованої молоді.

Поняттями „обдаровані учні”, „видатні діти”, як правило, позначають учнів із надзвичайно раннім розумовим розвитком, з яскравим проявом розумових здібностей, з ознаками сприятливих передумов для розвитку наукового таланту. Однак усі ці властивості характеризуються певною умовністю: виявлені особливості можуть не отримати очікуваного розвитку, залишитися нереалізованими. Разом з тим здібності інших

дітей, які сьогодні перебувають у прихованому стані, можуть згодом проявитися і заявити про себе. Саме тому великого значення набуває науково-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку схильностей, здібностей та обдарувань підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої учнівської молоді.

В основних документах про школу проголошується відхід від усередненості навчання та виховання, що веде до нівелювання особистості. Реально ж у загальноосвітніх закладах освіти продовжує домінувати усереднений підхід (орієнтація вчителя на так званого „середнього” учня), ігнорування самої проблеми обдарованого учня і навіть авторитарний підхід у навчанні та вихованні. Крім того, якщо педагоги й докладають зусиль для розвитку творчих можливостей особистості, то йдеться передусім про розвиток спеціальних творчих здібностей у певній галузі (музичній, літературній тощо), а також їх увага зосереджується на академічній обдарованості учнів (переможці предметних олімпіад, учасники МАН тощо). Такі ж загальні творчі властивості, як здатність генерувати нові ідеї, застосовувати знання й уміння в новій ситуації, гнучкість розуму, з різних причин часто залишаються поза увагою вчителя.

Скоріш за все причина полягає в тому, що школа не готова до такої діяльності ні організаційно, ні матеріально, ні інтелектуально. Крім того, і самі вчителі не завжди готові до роботи з обдарованими дітьми. На сьогодні загальноовізнаними є два підходи до розв'язування проблеми виявлення і розвитку обдарованості: *перший* передбачає цілеспрямовану роботу з „елітою”, тобто спеціально відібраними учнями, які характеризуються вже розвиненими підвищеними здібностями; *другий підхід* ґрунтується на уявленнях про те, що резерви обдарованості закладені практично в кожній дитині. Тобто, обдарованою можна визнати будь-яку дитину, при цьому у кожному окремому випадку прояв обдарованості буде унікальним.

Особливого значення сьогодні набувають централізовані програми пошуку і підтримки обдарованих дітей у масштабах усієї держави, області, міста, району, окремої школи і навіть класу. У цьому процесі можна виокремити два основні напрями наукового пошуку:

- 1) створення системи додаткової освіти для обдарованих дітей в умовах звичайної загальноосвітньої школи;
- 2) організація нових і підтримка вже існуючих спеціалізованих навчальних закладів, орієнтованих на роботу з обдарованими дітьми.

Більшість же вчителів не готові враховувати у своїй діяльності обдарування кожної дитини. На основі проведеного нами пілотажного дослідження, метою якого було визначення рівня готовності вчителів-практиків до свідомої систематичної роботи з обдарованими учнями, виявлено цікаві тенденції стосовно організації такої діяльності: більшість вчителів (69% від кількості опитаних) відчують у собі сили для здійснення систематичної свідомої роботи з обдарованою дитиною. Одночасно, 82% респондентів вважають за необхідне створювати умови для навчання і

виховання таких дітей на базі спеціалізованого навчального закладу. Тобто більшість учителів просто не бажають співпрацювати з обдарованою дитиною. Результатом неспроможності педагогів роздивитися в дитині певні обдарування і допомогти реалізувати їх у практичній діяльності, стає нездатність молодшої особистості правильно обрати та спроектувати власну життєву програму, що зрештою негативно позначається на науковому та інтелектуальному потенціалі держави в цілому, на рівні її економічного та соціального розвитку.

Однак, реалії сучасного суспільного життя вимагають від середнього загальноосвітнього навчального закладу орієнтації на збереження виключності та неповторності особистості кожного учня, розкриття повною мірою його таланту та обдарованості; створення таких умов навчання і виховання підростаючої особистості, за яких самовираження, творча самореалізація стане внутрішньою потребою кожного учня.

Готовність педагога до співпраці з обдарованими учнями визначається наявністю у нього певних професійних якостей, насамперед – теоретичних знань і практичного досвіду. Основним елементом спеціальної підготовки вчителя є його стажування у класі, де обдаровані діти складають лише частину загального колективу учнів. Дослідники і спеціалісти у сфері підготовки кадрів для навчання обдарованих дітей розробили ряд положень відносно знань, умінь та навичок, котрими повинні володіти вчителі талановитих учнів серед них: уміння будувати навчання відповідно до результатів діагностичного обстеження дитини; модифікувати навчальні програми; стимулювати когнітивні здібності учнів; працювати за спеціальним навчальним планом; консультувати учнів.

Щоб успішно вирішувати завдання розвитку здібностей, схильностей та обдарувань учнів, необхідно глибоко знати їх індивідуальні особливості, здійснювати у процесі навчання і виховання індивідуальний та диференційований підходи, підтримувати віру у свої сили тощо. Враховуючи інтереси та індивідуальні особливості дітей, педагог активно впливає на них у процесі навчання і виховання, сам створює певні можливості для розвитку інтересів і потреб учнів, спрямовує формування їх індивідуальності. Вчитель, який працює з обдарованими дітьми, перш за все, має добре орієнтуватися у знаннях стосовно психологічних особливостей дітей, і вміти роздивитися в дитині ознаки обдарованості.

Ознаки обдарованості – це ті особливості обдарованої дитини, які проявляються в її реальній діяльності і можуть бути оцінені під час спостереження за її діями [1]. Ознаки явної обдарованості зафіксовані у її визначені і пов'язані із високим рівнем виконуваної діяльності. Разом з тим про обдарованість дитини слід судити в єдності категорій „хочу” і „можу”, тобто ознаки обдарованості охоплюють два аспекти поведінки даної дитини: інструментальний, який характеризує способи діяльності, та мотиваційний, який характеризує ставлення дитини до тієї чи іншої сторони дійсності, а також до своєї діяльності.

Для обдарованих дітей характерний *випереджальний пізнавальний розвиток*. Вони володіють широким сприйняттям, надзвичайно допитливі щодо побудови того чи іншого предмету, схильні активно досліджувати все оточуюче. Такі діти володіють здатністю сприймати зв'язки між явищами і предметами та робити відповідні висновки. Відмінна пам'ять у поєднанні з раннім мовним розвитком і здатністю до класифікації допомагають їм накопичувати більший обсяг інформації та інтенсивно її використовувати [2].

Обдаровані діти володіють великим словниковим запасом [3], із задоволенням читають енциклопедії, вводять нові слова й поняття, можуть одночасно займатися кількома справами. Більшість обдарованих дітей відзначаються різнобічністю інтересів, що й породжує схильність починати кілька справ одночасно.

Характеризуючись тривалим періодом концентрації уваги і великою наполегливістю у вирішенні завдань, вони допитливі, активно досліджують навколишній світ і не терплять будь-яких обмежень своїх досліджень, здатні робити правильні висновки, із задоволенням беруться за складні й довгострокові завдання і не хочуть сприймати готової відповіді, можуть тривалий час концентрувати свою увагу на одній справі, занурюючись у цікаві для них заняття [2]. Такі діти часто „перескакують” послідовні етапи свого розвитку.

До ознак обдарованості у дітей належить і *психосоціальна чутливість*. Такі діти виявляють загострене почуття справедливості [4]. Вони пред'являють високі вимоги до себе і оточуючих, володіють живою уявою, здатністю до творчості, винахідливістю і багатою фантазією. Їхнє почуття гумору відмінне від ровесників [2]. Обдарованим дітям не вистачає емоційного балансу, вони нетерплячі та поривчасті. Часто для них характерне перебільшення жахливого, чутливість до невербальних сигналів від оточуючих [2]. Можливий розвиток негативного самосприймання, виникнення труднощів у спілкуванні з ровесниками. Ці діти часто володіють екстрасенсорними здібностями, негативно оцінюють самих себе. Часто вони намагаються вирішувати проблеми, які їм непосильні, і все ж у розв'язанні деяких досягають успіху.

Щодо *фізичного розвитку*, то обдаровані діти відзначаються високим енергетичним рівнем. Інколи вони відчують труднощі з тонкою руховою координацією, візуальним сприйняттям і механічним рухом.

Ровесників і оточуючих часто дратує звичка обдарованих дітей виправляти інших. Як захисну реакцію на непорозуміння із ровесниками, вони часто використовують глузування. Якщо обдарована дитина не має друзів серед ровесників, вона прекрасно спілкується з дорослими.

Психологічні особливості дітей, що демонструють обдарованість, можуть розглядатися як ознаки, що супроводжують обдарованість, однак не обов'язково породжують її. І тим не менше, навіть наявність кількох ознак має привернути увагу спеціаліста і мотивувати його до детального і тривалого аналізу кожного конкретного індивідуального випадку.

Вчителю, який працює з обдарованою дитиною, слід пам'ятати, що не можна постійно хвалити кращого учня. Не слід виділяти обдаровану дитину за індивідуальні успіхи, краще заохотити її до спільних занять з іншими дітьми. Не варто й часто використовувати елементи змагальності у класі, де є обдаровані діти, оскільки вони частіше від інших будуть виходити переможцями, що може викликати неприязне ставлення до неї. Необхідно також пам'ятати, що у більшості випадків обдаровані діти погано сприймають суворо регламентовані заняття, де повторюються одні й ті самі види діяльності.

Завжди слід пам'ятати, що обдаровані діти більш вимогливі, вони задають більше запитань, ніж їхні однолітки із середніми здібностями. У таких умовах важливим елементом професійної майстерності вчителя є знаходження індивідуального підходу до обдарованих дітей і вміння запропонувати їм такі види діяльності, які б відповідали їх запитам і здібностям. Для цього вчитель повинен володіти ефективними методами викладання, які мають за мету надати допомоги учневі в оволодінні знаннями; відповідають рівню їх інтелектуального і соціального розвитку; відповідають етапам розвитку пізнавальних здібностей обдарованого учня.

Перспективним шляхом вирішення проблеми, на нашу думку, може стати психодидактичний підхід до навчання і розвитку обдарованих дітей в умовах масової загальноосвітньої школи. Сутність даного підходу полягає у використанні проектування і моделювання освітнього середовища як основного методу розвивальної освіти, що забезпечує можливість виявлення, навчання і розвитку обдарованих дітей в умовах загальноосвітньої школи. Цьому процесу сприятиме побудова у навчальному закладі цілісної системи проектування особистості кожного учня на основі виявлення його здібностей та уподобань, підтримки обдарованої учнівської молоді; стимулювання творчої роботи школярів та учителів. Така система повинна охоплювати навчально-виховні заклади різних рівнів та спрямувань: дошкільний навчально-виховний заклад, середню загальноосвітню школу, заклади позашкільної освіти тощо. У самій школі відповідна робота також має бути багатоступеневою і охоплювати різні види діяльності учнів, тобто має бути створений відповідний простір для самореалізації, задоволення потреб у нових знаннях, спілкуванні, самовираженні, вихованні відношень.

Аналіз досвіду роботи тих навчальних закладів, де відповідна робота вже здійснюється певний час (Український гуманітарний лицей Київського університету імені Тараса Шевченка, школа-комплекс № 19 м. Запоріжжя, авторська школа № 3 м. Южного на Одещині, школи Донеччини, Дніпропетровщини, Вінниччини, Житомирщини, Полтавщини та багато інших) свідчить про те, що робота з обдарованими учнями має бути цілеспрямованою, керованою, систематичною; повинна здійснюватися цілісно, охоплювати всі види навчальної та виховної діяльності; до неї мають бути залучені практично всі вчителі школи. При цьому дуже важливо разом із дітьми розкрити їхню індивідуальність, віднайти та виокремити ті чинники, які зумовлюють обдарованість дітей у різних видах діяльності. Тільки тоді можна сподіватися на відповідні результати.

Аналіз наукової літератури та передового педагогічного досвіду дозволяють виділити провідні стратегії у побудові процесу навчання обдарованих дітей, які можуть застосовуватися при створенні спеціальних програм. Серед них найбільш визнаними та перевіреними часом є:

1. *Прискорення*, що пропонує оволодіння змістом освіти інтенсивним курсом за спеціальними програмами.

2. *Поглиблення*, при якому передбачено більш глибоке вивчення навчальних дисциплін з певних галузей знань. Даний тип стратегії навчання ефективний стосовно дітей, які виявили підвищений інтерес до конкретної галузі знань чи сфери діяльності. Практика такого навчання дозволяє відзначити ряд позитивних результатів, а саме: високий рівень компетентності у відповідній галузі знань, сприятливі умови для інтелектуального розвитку учнів тощо. Однак застосування поглиблених програм не вирішує всіх проблем, зокрема: не всі обдаровані діти виявляють зацікавленість певною сферою знань чи діяльності на ранніх стадіях свого розвитку; занадто рання спеціалізація навчання не завжди сприяє загальному розвитку дитини.

3. *Збагачення*, що орієнтоване на якісно вищий рівень змісту освіти з виходом за межі традиційної тематики за рахунок міждисциплінарних зв'язків. Крім того, збагачена програма передбачає оволодіння учнями різноманітними способами і прийомами розумової дослідницької діяльності. Таке навчання може здійснюватися як у межах традиційного освітнього процесу, так і під час участі учнів у дослідницьких проектах, спеціальних інтелектуальних тренінгах тощо.

4. *Проблемність навчання*, що передбачає стимулювання особистісного розвитку учнів в умовах застосування педагогами оригінальних методів подання матеріалу, пошуку нових значень і альтернативних інтерпретацій базових понять, використання дослідницьких методів у процесі навчання тощо. Як правило, такі програми виступають компонентами збагачених програм або існують як самостійні тренінгові позанавчальні програми.

Слід відзначити перспективність стратегій збагачення та проблемності навчання, які дозволяють максимально врахувати особливості обдарованих дітей. Саме тому вони мають певною мірою використовуватися як у прискореному, так і в поглибленому варіантах побудови навчальних програм.

Організація навчальної роботи з обдарованими учнями може здійснюватися на базі профільних класів, внутрішньошкільних міжкласних факультативів; міжшкільних факультативів; різноманітних спецкурсів; індивідуальних занять; індивідуального та диференційованого підходів тощо. У позанавчальний час ефективними є такі форми роботи як науково-дослідна робота у структурі МАН; олімпіада; Мала академія мистецтв; музичні студії (інструментальні та вокальні); літературні студії; школа випробувань; педагогічний клуб; агітбригади, команди КВК, клуби за інтересами; традиційні збори-зустрічі з обдарованими учнями; участь у загальноміських заходах, конкурсах, виставках тощо.

При цьому важливо, щоб вчитель проявляв доброзичливість, оцінюючи діяльність обдарованих учнів. Це необхідно для набуття впевненості в собі і в своїх здібностях. Слід враховувати, що обдаровані діти завжди потребують негайного заохочення. Дуже часто вони демонструють можливість працювати над завданням цілими днями і, навіть, тижнями, не виявляючи будь-якого нетерпіння.

Компетенція вчителя є важливим чинником у використанні спеціальних методів навчання. Саме вчитель створює атмосферу, яка може надихати учня або руйнувати його впевненість у собі, заохочувати чи пригнічувати інтереси. Щоб створити таку атмосферу, педагог повинен використовувати творчі методи у вихованні: стимулювати бажання учнів працювати самостійно; заохочувати до роботи над проектами, запропонованими самими учнями; переконувати учнів в тому, що вчитель є їхнім однодумцем; заохочувати до максимальної захопленості у спільній діяльності; виключати будь-який тиск на дітей, створювати розкріпачену атмосферу; надавати дитині свободи вибору галузі застосування своїх здібностей, методів досягнення мети і т.д.

Разом з яскраво вираженими інтелектуальними здібностями і відповідною загальноосвітньою підготовкою бажано було б, щоб вчитель володів здібностями в будь-якій із сфер музики, образотворчого чи драматичного мистецтва, хореографії тощо.

Отже, до якостей, якими бажано володіти вчителю для роботи з обдарованими дітьми, слід віднести доброзичливість і чуйність, почуття гумору; емоційну стабільність; живий та активний характер; цілеспрямованість і наполегливість; схильність до самоаналізу і постійного самовдосконалення тощо. Крім цього безумовними вимогами є педагогічна і спеціальна освіта; знання особливостей психології обдарованих дітей; високий рівень інтелектуального розвитку тощо.

Основним завданням вчителя у роботі з обдарованою дитиною є пошук індивідуальних шляхів співпраці. Необхідно враховувати вже сформовані схильності дитини, не припускати нівелювання її особистості – „вирівнювання” її здібностей. Активна спрямованість занять відповідно до схильностей учня, широкий доступ до джерел різноманітної інформації для самостійної роботи - основні умови ефективного розвитку здібностей та обдарувань кожної особистості.

Список використаної літератури:

1. Концепция одарённости // Обдарована дитина. – 2000.– № 1. – С. 5-10.
2. Одарённые дети // Ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
3. Сущенко Т.І. Характерні особливості обдарованих дітей // Початкова школа. – 1994.– № 2. – С. 10-11.
4. Круглова Л. Что делает человека счастливым? // Народное образование. – 1998. – № 8.– С. 26-28.